

ЕТИЧНОТО В БЪЛГАРСКАТА НАРОДОПСИХОЛОГИЯ

ТАНЯ НЕДЕЛЧЕВА

Институт за изследване на обществата и знанието, БАН

inadim@dir.bg

THE ETHICAL IN NATIONAL PSYCHOLOGY

TANYA NEDELICHEVA

Institute for the Study of Societies and Knowledge, BAS

Abstract

The general outline of the relationship "ethics - national psychology" directs to a vast underresearched field, which could be called historical operative ethics. It provides us with fixed images of the unified moral existence of Bulgarian people. Studying national psychology analyses from an ethical perspective is valuable not only as a knowledge of the past, but also as an attempt to delve deeper into the peculiarities of the present.

Keywords: national psychology, politics, moral norms, operative ethic

В случая няма да се обсъжда въпроса за научната стойност на народопсихологията, по-скоро ще се направи опит да се илюстрира, че в народопсихологическите трудове на редица български философи, социолози, писатели, политици и др. се съдържат много ценни анализи, свързани с моралните измерения на конкретни ситуации, конфликти или по-цялостни процеси в моралното пространство на българина. Отношението между етиката и народопсихологията е все още неизследвано поле. Тук има много слоеве и преплетености – от

нормативно-правното до фактически-вестникарското, като всички те са пронизани от векторите на моралното.

Както характерът и темпът на всяко явление в развитието на обществото, така и конкретната релефност на нравственото се детерминира не само от действащите в момента фактори, но и от формираните стереотипи, нагласи, традиционна политическа култура, конкретен социален опит на народа, навици и изобщо ценностна система, изградена в моралните отношеия. Важни в това отношение са описанията, анализите, оценките на българските народопсихолози и на всички онези, които по един или друг повод са правили някакви народопсихологични обобщения и констатации. Чрез тях всъщност улавяме фактическото състояние на масови настроения на елити и активни обществени субекти, на доминиращите в момента социални настроения, обхванали различни слоеве от населението. Така се запълва пространството между чисто нормативно-юридическата конструкция на социалния ред и наличната жизнена ситуация. За разбирането на динамиката на даден момент от социалния живот е важно да се знае фактическото състояние, т.е. онова, което формира конкретна морална ситуация и дистанцията с институционализираните норми. Точно на това ниво най-силно влияе специфичната самобитна култура. Тук е онзи народопсихологичен извор, от който при определени обстоятелства едни черти доминират, а други се потискат. Това пулсиращо цяло разгръща във времето различни противоположни черти и качества, взаимоотношащи се, ако се разглеждат синхронно – уважение към държавата и силен държавно-правен нихилизъм, индивидуализъм и липса на чувство за месианско

значение на личността, акценти върху равенството и защитаване на абстрактна свобода и т.н.

Българските народопсихолози не само правят опит да очертаят фактичката социално-психологическа и морална реалност, но и утвърждават определени ценности и нравствени норми. И точно поради тази причина критериите за оценка на народопсихологичното познание като особен тип знание не се поддават на традиционните класически методи на верификация, проверка, аксиоматизиране. На по-конкретно ниво народопсихологичното познание е натрупан социален, нравствен и практичен опит, който се рационализира от народопсихолозите и по този начин се изгражда “снагата” на народопсихологията като наука за традициите, психичните особености, моралните и поведенски реакции, етнокултурните формирания [Семов, 1995: 1-37]. Този обобщен социален опит се превръща в средство за утвърждаването или елиминирането на една или друга желана или нежелана матрица и схема на поведение. Чудесен пример в това отношение е книгата на Ат. Илиев “Уроци от Америка по политическо възпитание” (1909), в която фактически се очертава моралната релефност на българина и американеца, сходствата, различията и нуждата от формиране на нова нравствено-политическа култура.

Една от глобалните характеристики на духовното ни развитие е неговото често прекъсване и то не само на духовното като литература, философия, наука, изкуство, но и като аксиологично. Това е феноменът “духът на отрицанието”, с който пряко е свързана темата за копирането. За българските народопсихолози това е темата за съотношението между цялостния народопсихологичен и аксиологико-

нравствен характер на българския народ и нормативно-законодателната рамка, чрез която се регламентира непосредствения живот. Много често се отчита, че след Освобождението на българския народ се налагат законодателни форми, които не са резултат от неговия естествен темп на растеж, на естественото усъвършенстване на тези законодателни форми. Недостатъците им са резултат на явното несъответствие между социалната среда, която не ги поражда и налагането им като готови продукти върху живота на самобитно формираното се общество, което си е изградило свои, спонтанно възникнали и усъвършенствани в продължение на столетия норми за регулация. В “Жива старина” Димитър Маринов е събрал тези морално-правни регулатори на непосредствения живот. Атанас Илиев пише: “Нашият народ не може да се обвини в тесногърд патриотизъм и в омраза към всичко чуждо. Напротив, най-вече от Освобождението насам, ние заимстваме и закони, и наредби от другаде. Това бе оправдателно, защото трябваше всичко отново да създаваме. За зла чест, в своя ламтеж да присаждаме европейска култура у нас, заедно със зърното пренасяме и много излишна плява, заедно с добрите страни заемаме и злите. Ако някой благонамерен човек си повдигне гласа срещу някои неподходни или просто зли и развращаващи заимствания, веднага ще му се каже, че това го има в Европа, че без него не може. В много случаи излиза дори наяве, че ние сме наклони да заемаме не най-доброто, най-полезното, което имат другите народи, но повече скандалното, долното, престъпното” [Илиев, 1909: 262].

Тодор Панов е категоричен за това несъответствие по отношение на политическите организации. Според него партиите са наложени отгоре, а не се изграждат отдолу нагоре [Панов, 1992: 222].

Стоян Михайловски също се спира подробно на тези въпроси. Според него политическият режим трябва да хармонира с общата култура: “пълната еманципация при липсата на възпитание е научна ерест... свободните наредби биват трайни само когато се развиват успоредно с публичния дух” [Михайловски, 1940: 103].

Не случайно българските народопсихолози акцентират върху факта на привнасяне на неща, които не съответстват на нашите, изградени във времето, институции и политическа динамика. Или казано с други думи, важното днес, което витае в емоционалното и интелектуално пространство и което се просмуква от хората, възпроизвеждащи го на всекидневно ниво, е акцентирането върху уникалните свойства, върху неповторимостта, самодейността, върху отчитането, че всяко нещо има правила, които си създава самото то. И точно това се превръща в специфичен социалнопсихичен опит, който определя непосредствените преживявания, ежедневните оценки, идеали, търсения. Днес българският народ сякаш се движи по амплитудата от това всеки да търси спасение в себе си (Киркегор) до търсене на опора в държавността. И като че ли се реализира онова, което Шпенглер твърди в “Залезът на Европа” – има множество култури, всяка от които има собствена идея, собствени страсти, собствен живот, желаня, усещания, собствена смърт.

Много са факторите, които определят традиционната морална динамика. В това отношение особено значение имат доминиращите класи, слоеве, групи, които задават насоката и динамиката на цялостния духовен и респективно политически живот. Немислимо би било да се допусне, че някаква аристократична прослойка чрез своите социални, управленски и финансови технологии може да определя

модела на политическия живот в България, просто защото такава няма. В годините след Освобождението основните черти на политическите отношения се задават от най-масовия, най-типичния за българското общество дребен собственик (селянин, занаятчия, търговец и т.н.) И точно поради тази причина политиката сякаш се превръща повече в лична, семейна работа, отколкото в обществена. Самите партийни образувания се основават на семейни или родови връзки. Петър Нейков подчертава, че родовите, семейните съображения имат в българския модел на политически живот особено значение и затова “почти не е имало случай върху семейството и рода на властващия да не се изсипе манната на държавните блага” [Нейков, 1939: 49].

Дребнособственическият морал на българския селянин извира от земята, която той наследява от бащи и деди и която е свещено притежание, защото не е източник на лукс и богатство, а най-съществено условие за продължаване на рода му. Без земята той не може да се мисли, да бъде на този свят. Друг фактор ограничава стремежите за повече имот, отколкото е нужно за изхранването на семейството му – всяко видимо разрастване на собствеността може да привлече погледа на разбойници, на турци. Така българският селянин укротява мечтите си за нещо по-голямо и в душата му се формира солидната дребнособственическа матрица: малко, но сам си е господар. С този дребнособственически архетип могат да се обяснят много от следващите модификации в поведението на българина. Тук някъде се крие и нихилизма към собствената държава (той разчита преди всичко на себе си), тук е и генераторът на дребното политиканство (беден човек – жив дявол), тук е и изворът на

елиминирането на политическа чест и достойнство (важен е келепирът, “хлябът”, интересът, другото е вятър). Уникалността при формирането на българина и по-специално на българския селянин достига до това, че се ражда идеята за създаването на Българския земеделски народен съюз, “който на своите знамена да постави като вечен и свещен идеал дребната собственост. Не е възможно в една класическа буржоазна страна да се роди толкова патриархална, толкова селска и в същото време толкова страдална политическа формация като нашия земеделски съюз” [Генчев 1987: 49].

Иван Хаджийски също описва модификациите на дребния собственик с неговите колебания между стихийна бунтовност и безропотен опортюнизъм, отстъпление и нагаждане към по-силния.

В лоното на селячеството се формира и българският еснаф, който също демонстрира манталитет на подчинение на ограничено дребно съществуване, в което намира собственото си спокойствие и доволство. Именно поради тази причина българският еснаф е носител на консерватизма, на респект към статуквото. От еснафа произлиза голяма част от по-късния политически елит, интелигенцията, еснафът ражда основната чиновническа маса в освободена България.

Дребнособственическите инстинкти се модифицират по особен начин и при най-богатата част от разслояващото се българско общество – буржоазията, която със своите скромни капитали и селски манталитет не успява да мобилизира народа за решителни действия, а се разцепва на различни партии, крила, идейни групи, поставя се в услуга на чужди интереси, защото с тях е свързан икономическият ѝ просперитет.

В традиционното българско ценностно пространство има много вектори, които го структурират, но един от основните, който се формира още в средата на XIX в., е филството и фобството. Това деление фактически е модификация на търсенето на модела за копиране. Доколкото обаче взаимоотношенията с Русия винаги са били и много близки, и много чужди в редица исторически моменти, русофилството и русофобството е доминиращото отношение в тази мрежа. Задълбочаването на тази противопоставка се дължи не само на стремежа за копиране, а е израз на общата незрялост на самите политически виждания, на ниската политическа култура. Реалността се визира само в опозиция. Сложните взаимоотношения се разглеждат като сюжет на приказки, в който има само добри или само лоши. И ако функционирането на филството и фобството в политическата ни история е свързано с опошляване, с дребно партизанство, самото възникване на русофобството има съвсем сериозни основания и показва съществена народопсихологична специфика, която се изразява в острото усещане за народност, за съхраняване на българското, за недопускане на разпиляването на малкия български народ.

Най-големите русофоби произлизат от русофилите. Т. Жечев пише: “Лично аз съм убеден, че революционната партия – тази на Раковски, продължена след туй от Каравелов, Ботев, Левски, не заложи достатъчно на въпроса за етническата цялост на българския народ. Във всеки случай той заема по-малко място в нейните програми и действия, отколкото в тези на просветителското движение.” [Жечев, 1995].

При обобщенията си за политическата динамика народопсихолозите са улеснени и от едно друго обстоятелство –

поради робството българското общество не е особено силно диференцирано. Амплитудата в социалното разслоение не е толкова голяма както при общества, които са резултат на равномерен процес на социално стратифициране. Това също създава предпоставки за формиране на по-цялостна народопсихологична характеристика на българския народ и съответно по-ясно очертани особености в политическата сфера. Естествено това не означава еднаквост в оценките на народопсихолозите за политическия живот у нас. Напротив, за едни и същи “обекти” те представят различни схващания, което зависи от политическите, културните, изобщо от светогледните пристрастия на авторите. Зависи също и от доминиращите за даден период теми, особени по-цялостни духовни акценти, които структурират историческото и му придават специфичност. Такава е темата за вожда, за силната политическа личност през 20-те и 30-те години на XX в. Според оценката на Янко Янев на българския народ е чуждо чувството за месианското значение. Тази тема не е продукт само на предпочитанията на Я. Янев, а по-скоро на особен исторически цикъл.

В традиционното съзнание на българина особено място заема идеята за държавност. Чувството за държавност се засилва и от ролята на общината. В миналото тя е фокусирала българската грижа за обществените работи. Това първоначално училище по гражданственост е основната клетка на държавата. От нея трябва да изхожда, на нея трябва да се опира държавникът-възпитател [Нейков, 1939: 43]. Особеното разделение между общината и държавата се вижда в българското обичайно право, което е с подчертан демократизъм, който се изразява в социалната закрила “от държавата”.

То например допуска и оправдава данъчните нарушения срещу държавата, строго наказва изданиците. Това е разбираемо като се има предвид, че това е отношение на българина към държава, която не изразява неговата воля, религия, народност. Централната власт е турска, но на местно ниво общите проблеми се решават чрез собствени колективни органи. И колкото повече отслабва централната власт, толкова повече се разраства самоуправлението на българите на конкретно ниво. Така са се решавали въпроси, свързани с икономиката, просветата, образованието. Това поражда силния демократизъм в българското общество и засилва егалитарните установки. След Освобождението в Търновската конституция специално се отделя място за автономията на общините. К. Стоилов отбелязва: “Нашето отечество трябва да съставлява едно цяло, но същевременно да гледаме да съставим отделни центрове, които в миниатюрен вид да представляват цялото и на които Конституцията да гарантира самоуправление”.

Уважението на българина към държавността след Освобождението е на “инстинктивно” ниво, защото липсва собствения опит от граждански живот в собствена държава, със собствен репресивен апарат, собствени изпълнителни и законодателни власти и т.н. Това именно обуславя особен законов или правен nihilism. Известна е поговорката “Законът е врата в полето. Който е луд, да минава през нея!”, която показва определено отношение към законността.

Симеон Радев подчертава единодушието на двете партии [консервативна и либерална] относно забраната на титлите,

декорациите и съсловните различия при приемането на Конституцията от 1879 г.

Много често се приема, че вековното робство е формирало в българина нихилистично чувство към държавата (чуждата) и оттук и към самата държавност. Едва ли може да се приеме крайната теза за тотално нихилистичното отношение на българина към държавността без определено диференциране, защото една от главните идеи, които са в основата на българското Възраждане, на целия комплекс от стремежи, идеи и жертви, е формирането именно на чувството за собствената държава, за българската власт. Но в процеса на формиране на това съзнание върху него започват да влияят традиционните наслоения и механизми на отричане, на незачитане на вече реалната българска държава. Държавната идея “функционира” като сложен комплекс от чувства, настроения и нагласи и вътрешната противоречивост не бива да се тълкува като проява на нихилистично отношение изобщо към българската държавност в периода след Освобождението. Има един безспорен факт, който обезсмисля всяко подобно твърдение – войните от 1885, 1912, 1913 и 1915-1918 г. Нивото на самоотверженост и патриотизъм, които показват българските войници, са всъщност израз именно на разбитостта у българина на държавно чувство. А критиката, отричането са по-скоро стремеж за усъвършенстване на държавността. Войните са онзи фактор, който циментира окончателно държавното съзнание у българина. Т. Панов пише: “Що се касае до българина, той по своето отношение към политическия строй се приближава повече до англосаксонските народи. Той обича държавата си, обича я даже някакси срамежливо-целомъдрено и иска колкото си може по-малко да се

вмесва в неговата лична индивидуална дейност. Но тая основна черта на българина, благодарение на петвековното робство, се е усложнила със странични отрицателни недостатъци, като например недоверието към всяка официална власт” [Панов, 1913: 50]. И точно дребнособственическият архетип в душата на българина, особената роля на общината, отделянето на общината от държавата, по-късната поява на уважение към държавата, но съхранило на по-ниско ниво “либерални” реакции формират у българина уникалното толерантно отношение към чуждата култура. Защото на ниво община, махала Ахмед не се възприема като турчин, а като съседа, от който може да се търси помощ и упование в трудни моменти. Тази морална култура на българина има като доминантен център и антиасимилаторските настроения, което някои народопсихолози отчитат като вредно за “държавната стегнатост”.

За Костурков основната характеристика на българския национален характер е, че българинът трудно се поддава на асимилация и сам не асимилира. А и съвременните данни показват, че асимилацията на българите извън границите на днешната държава е труден процес – бесарабските българи, българите от западните покрайнини, българите в Турция, Румъния, Гърция. Израз на толерантното отношение на българите е и фактът, че само в България намира почва идеята за Балканска федерация, която да пресече всички домогвания за завладяване на чужди земи и асимилиране на чужди национални елементи.

Може да се каже, че традиционните установки в българската душевност предопределят бързото възприемане на либералните ценности, но променящата се ситуация принуди политиците да

въведат и силни социални корективи в процеса на либерализация. Консерватизмът на българите е отдавна позната черта: “Българите не обичат нищо ново, даже ако е проповядвано от самите ангели” пише Никифор-Григора още през XIV в. по повод на един църковен спор.

Ако се приеме, че най-сигурният параметър, по който можем да съдим за състоянието на една нация, за нейната политическа култура, за нейните нравствени традиции и възпитание, е гарантиране на свободата, собствеността, достойнството и равенството на гражданите в рамките на нейните държавни институции, може да се направи изводът, че описанията на българските народопсихолози показват определена картина на политическия живот у нас – партизанство вместо културен политически диалог, страсти вместо обсъждания, противопоставяне вместо политическо взаимодействие, полюси вместо консенсус. В тази ситуация качества като честност, нравственост, добродетелност се считат за анахронизъм и се разчита преди всичко на сопите.

Авторитарната тенденция в България се проявява в различни форми: монархическа, монархическа + лична власт, военноолигархична, патерналистична, тоталитарно-комунистическа. Днес също се говори за еднолично управление...

Поради моноцентризма на властта в масовото съзнание се вклиняват различни нагласи, свързани с чувството на безсилие, социална апатия, която се прикрива с имитирана активност от страна на различните обществени и сателитни организации.

Независимо от промяната в материалното състояние както на гражданите, така и на държавата, в моноцентричното общество се формира особено покорно-фаталистично отношение, доверие в

свръхестествените способности на управляващия връх на пирамидата. Така се създава авторитарната личност, авторитарният тип масово съзнание, чиито съществени признаци са страхът и наличието на чувство за ценност само ако личността е включена във вертикален тип система или е под “социален патронаж”. Авторитарното съзнание мистифицира властта като сила над обществото, която не може да се контролира.

Всяко общество си изгражда личност с определен социален характер – съвкупност от черти, които са специфични за по-голямата част от членовете на дадена социална група и са възникнали в резултат на общите им преживявания и общия начин на живот. Така българският преход роди особен сюрреалистичен човек, който синтетично, доколкото е един и наличен, съчетава индивидуалистичните черти с определени авторитарни специфики. Посттоталитарният човек е с особен либерално-авторитарен характер – сложен комплекс от различни, дори противоречиви на пръв поглед черти. Пазарната ориентация, колкото и несъвършено да се проявява у нас, формира определен стил на поведение. Най-важният лост е безработицата, която налага на хората да “бързат” да създадат свои пазарни личностни специфики, защото всеки излизащ на пазара се превръща в определена стока и ако няма качеството “продаваемост”, остава извън системата. И точно желанието да се продава, да не остане встрани от динамиката на налагащия се нов стил на социални отношения, изисква на всяка цена изграждането и запазването на онези качества, чрез които ще се осъществи и “пласирането”. При пазарните отношения човек разглежда своите сили и възможности

като стока, т.е. като отчуждени от него. И както гледа на себе си като на стока, така разглежда и другите.

Всички тези качества на характера се осъществяват в най-тясна връзка със закодираните дълбоко в подсъзнанието авторитарни реакции.

Българските народопсихолози разкриват неговата битово-кухненска страна, наличната технология на правенето на политика. Типично е описанието на К. Иречек за политическия живот в София: “Във вътрешната политика владеят най-ожесточени партизански злоби, всякакъв род интриги, които владеят на Изток. София е истински котел на вещици. Който е имал случай да проживее няколко години насам наред местното политическо общество, той през целия си живот ще чувства кошмар при наумяването на тая отровна готварница. При това там често, ден за ден се разпространяват най-невероятни политически клюки. Чужденецът чува хиляди най-лоши неща за отделни българи от самите българи и после бавно открива, че всъщност хората не са толкова лоши, както взаимно се представят, заслепени от завист. Непредубедена оценка на местните таланти, особено на политически противници, е изключение. Главатарите на партиите нерядко имат лична омраза един срещу друг.” [Иречек, 1888].

Описаната картина от Иречек звучи съвсем актуално. През последните години нашият опит показва именно такива измерения на свободната политическа дейност: конфронтация, вражди, неприкрита ненавист на политиците един към друг и т.н. Сякаш времето е спряло да тече. Тази особена свирепост и ожесточеност на политическия живот вероятно е израз и на някакви импулси от по-далечното минало.

В поменика на старите български царе, които са около 46 в двете български царства, само 21 са умрели от естествена смърт и са били наследени от законни престолонаследници. 11 са убити от противници, 10 са детронирани и изгонени от съперниците си. В това отношение българската история прилича на византийската, където от 107 императора само 34 са умрели от естествена смърт, 18 са ослепени или обезобразени, 20 са убити, 12 са затворени в тъмница или манастир, 12 са абдикирали и 11 са загинали по други причини. [Стайнов, 1914: 20]. Статистиката на Турлаков за периода 1911-1930 г. е: изредили са се 72 министри, през 1930 г. 9 са все още на власт, от останалите 63-ма 5 са умрели от естествена смърт, 6 са убити, 9 са в изгнание поради политически преследвания, 35 са били в затвор. Стоян Михайловски посочва, че сме наследили византийски низости, между които пълзенето е издигнато в ранг на изкуство и велика житейска мъдрост: “Само който пълзи не пада!” [Михайловски, 1940: 21]. В такава страна може да се каже, че няма неопетнени политикани, има политикани, които не са имали случай да се опетнят. [Михайловски, 1940: 22]

Като цяло стилът на градския живот се определя от чиновничеството, което задава основната ценностна координатна система. Това е средата, която е най-политизирана и податлива на партизанлък. В по-голямата си част народопсихолозите оценяват мястото на чиновничеството в политиката крайно отрицателно. За Т. Панов чиновничеството е язва за България, защото то създава условия за “законна кражба, законни злоупотреби, законни престъпления” [Панов, 1913: 220]. Образът на парвенюто и парвенюшкото в политическия живот, които описва Иван Хаджийски, също се отнасят

предимно за тази категория служачи. Аналогични са оценките и за политическия печат: “По-страшен враг за България отколкото нейната преса и политическите партии, ние не познаваме.” [Хаджийски, 1966].

След Освобождението започва роене на политическите партии. Ако консервативната и либералната партии са изградени на ясни политически и идейни принципи, възникващите след тях имат по-сложна конфигурация. Сложността се обуславя от факта, че в повечето случаи новообразуваните са т.нар. шефски. Това са партии, според М. Турлаков, които съществуват благодарение на отделна личност и нейното влияние. При тях липсва идейна мотивация, политическа чистота и честност. През 20-те години на XX в. ситуацията е аналогична. Т. Панов пише: “И днес болшинството от партийните шефове у нас и, ако можем така да се изразим, “главният щаб на партията” са хора, които мечтаят само за власт и постоянно за власт. Втората главна цел на българските политици е забогатяването, а не реалното изпълнение на дадена програма. Че нашите твърдения за разбойническите наклонности на всички партийни щабове в България са верни, това е ясно и от факта, че няма в страната ни беден министър”. [Панов, 1913:223].

Характеристиките на Д. Казасов за политическите партии у нас през 20-те и 30-те години на XX в., макар и да се отнасят до един ограничен времеви период, фиксират нещо по-типично. Става дума за това, че независимо от различните названия политическите партии от социалистическата до националнолибералната са организирани по образа на автократиите. Една малка група от политици фактически определя цялостната дейност на партията: “Групираните около шефа партийни династии бяха погълнати от грижата да обслужват не

обществения интерес, а своя, ту славолубив, ту материален... При българската партийна олигархия шефовете, дори и развенчани, бранеха с разкъравени нокти своите места, тъй както царете бранеха своите интереси.” [Казасов, 1949: 372].

Този тип партии създават предпоставката за междупартийни отношения, динамика на политическия живот и ценностно-нормативни измерения като дребни страсти и междуличностни вражди. Образът на политика е предимно отрицателен – безпринципен, интригант, партизанин. Ст. Михайловски отбелязва, че царят на публичните борби е елитният политик, който превръща политиканстването, партизанщината в поминък.

П. Нейков отбелязва: “Тесногърдото доктринерство, едностранчивата систематизация, дребното политиканство, семейното и родствено обвързване – всичко това пречи на правилното политическо възпитание, на нормалната политическа дейност.” [Нейков, 1939: 43].

Една от основните прояви на партийното функциониране е политическото партизанство – една не само значителна народопсихологична тема, но и проблем, който има ясните съвременни проекции. Ако трябва накратко да се определи основната специфика на политическия партизанлък, това е партийна затвореност, херметичност, крайна нетолерантност, а отгук и стремеж на всяка цена, без да се отчитат конкретните условия и обстоятелства, да се доказва “партийната правда”. В партизанлъка се крие възможността за засилване на корупцията, за формирането на вътрешни партийни кръгове и слоеве, които монополизират дейността на дадена партия, което пък от своя страна увеличава дистанцията между партийното

ръководство и партийната маса. Това съдейства за развихряне на корупция, спекулации, финансови и стопански престъпления.

Партизанлъкът засилва стремежа към власт до такива размери, че се забравят всякакви морални и етични норми. За спечелването на “държавната зестра” всякакви средства са позволени. Народът – това е моята партия, партията – това съм аз. В това отношение образът на бай Ганьо дава достатъчно типологични специфики, които могат да се открият и в съвременната политическа релефност.

Дискусията се превръща или в трибуна за изява на определен политически нарцисизъм, или във възможност за отправяне на лични нападки. П. Нейков пише: “Българинът не знае да изслушва и затова никога не оставя събеседника си доволен от беседата. Единият говори, другият го дебне: търси уязвимо място в речта. Лицето му е напрегнато, нападателно.” В такава комуникационна среда виреят най-добре клюката, съзаклятничеството, одумванията, т.е. все феномени, които по-скоро всяват вражда и недоверие, отколкото да имат конструктивно значение.

От аксиологична гледна точка подобна практика е типична и днес. Съвременните политически процеси и резултатите от политическата дейност са пронизани от народопсихологични особености, без които редица фрагменти от политическия живот остават на тъмно, не могат да бъдат рационализирани дотолкова, че да се превърнат в прозрачни и разбираеми и винаги съществува някакъв ирационален остатък, който придава излишна тайнственост на политическите взаимодействия.

Щрихирането на някои аспекти от отношението “етика – народопсихология” е само насочващо към едно огромно неизследвано

поле от проблеми, които могат да се нарекат историческа оперативна етика, защото ни дават картината на моментни срезове от единното морално битие на българина. Изучаването на народопсихологическите анализи от етическа гледна точка има не само стойност като познание за нещо минало, а е по-скоро опит за по-дълбокото навлизане в особеностите на настоящето.

ЛИТЕРАТУРА

- Генчев, Н.** 1987. *Социалнопсихологически типове в българската история*. София: изд. Септември
- Жечев, Т.** 1995. Недопонесеният кръст // *Литературен форум*, бр.9 от 1-7 март.
- Илиев, Ат.** 1909. *Уроци от Америка по политическо възпитание*. Ст. Загора.
- Иречек К.** 1888. *Пътувания по България*. София.
- Казасов, Д.** 1949. *Бурни години*. София.
- Михайловски, Ст.** 1940. *Неиздадени съчинения Т.1*. София.
- Нейков, П.** 1939. *Наблюдения и мисли върху българската общественост*. София.
- Панов, Т.** 1992. *Психология на българския народ*. София: УИ “Св. св. Кирил и Методий”.
- Панов, Т.** 1913. *Психология на масите*. София.
- Семов, М.** 1995. *Народопсихология*. Т. 1. София: изд. Славена.
- Стайнов, П.** 1914. *Компетентство и народовластие*. София.
- Хаджийски, Ив.** 1966. *Оптимистична теория на българския народ*. София: Изд. “Наука и изкуство”.